

УДК 304

*Катерина Лазука*

### ПРОБЛЕМА МИНУЛОГО ТА МАЙБУТНЬОГО В СУЧАСНОЇ ІСТОРИЧНОЇ СВІДОМОСТІ

*Минуле та майбутнє як філософсько-історичні поняття змінюють свій зміст протягом нового часу. Авторка статті намагається прослідкувати еволюції змісту понять та залежність цього процесу від переосмислення ідеї Прогресу в гуманітаристиці ХХ–ХХІ століть.*

**Ключові слова:** Прогрес, минуле, майбутнє.

Починаючи з 80-х років ХХ століття в філософсько-історичне дослідницьке поле впевнено входять пошуки в галузі історичної пам'яті. Не зважаючи на те, що й досі є спеціалісти, що воліють визначати історичну пам'ять як щось, що не існує, memory studies стають чи не найпопулярнішим полем, в якому люди працюють з минулим. Чому саме наприкінці ХХ століття стався такий поворот? Отже поняття історичної пам'яті було сформульоване ще в 20-30-ті роки, а потім спорадично спалахувало в післявоєнні часи. Тим не менш справжній бум memory studies відбувся саме в останні три десятки років. Як це можна пояснити? Проблеми з загоюванням ран минулого стояли перед людством і раніше, але дослідження пам'яті не мали такої популярності, як в останні десятиліття. Чому так сталося? Звернення до книг німецької дослідниці Алейди Ассман надало нам можливість припустити, що бум memory studies можна пов'язати зі зміною діалектики минулого-майбутнього в сучасній історичній свідомості. Треба оговоритись, що історичну свідомість ми слідом за сучасним спеціалістом в галузі філософії історії Йорном Рюзоном визначаємо як орієнтацію життєвих практик в медіумі пам'яті [17].

Об'єктом нашого дослідження є проблематика присутності перспектив минулого та майбутнього в історичній свідомості ХХ ст. та їх відображення в філософсько-історичній теорії. Предметом же дослідження є можливий взаємозв'язок між зміною позицій минулого/майбутнього та посиленою увагою до проблем історичної пам'яті в гуманітарних дослідженнях та широкій історичній культурі в цілому.

Для досягнення нашої мети ми спробуємо зрозуміти основні форми вписування проблематики минулого/майбутнього в життєві проекти людей ХХ–ХХІ століть, визначити причини занепаду ідеї Прогресу та місця проблем минулого/майбутнього в критиці великих наративів, визначити вплив події Голокосту на розвиток філософії історії та memory studies.

Останні чверть століття задають нові напрямки дослідження колективної пам'яті. Вони пов'язані з досвідом подолання травматичного минулого підчас переходу суспільства від авторитарного/тоталітарного до

демократичного. Необхідність примирення всередині суспільства створює особливу напругу у відносинах з історичною пам'яттю. Ці процеси відмінні від досвіду подолання травми Голокосту [5]. Голокост поставив перед людством питання про те, як взагалі можна жити після того, що сталося. Як можна вірити в Прогрес та якесь світле майбутнє після того, що в цивілізованій Європі цілий народ було винищено тільки за те, що він є. Дослідження Голокосту спричинили формулювання проблеми історичної травми в філософії історії. Перебування людини в історії, її сприйняття самої себе як історичної істоти постало перед дражливими питаннями та необхідністю зшивати розірвані частини історії.

Філософія історії завжди ставила перед собою питання, заради чого людина перебуває в історії та куди історія рухається. В такому сенсі питання про погляд в минуле в пошуках розуміння майбутнього був актуальним завжди. Всі телеологічні схеми історичного процесу (від біблійної до марксистської) вибудовувались саме для того, щоб вказати людині, як їй будувати власне життя, щоб цілі історії в цілому були досягнуті. Описання гріхопадіння необхідні були, щоб в світлі пророцтв Даниїла вказувати людині на її місце в часі. Руссоїстські схеми історії людства використовують концепцію суспільного договору, щоб показувати сучасній людині «витоки» сучасних поневірянь та вказувати інструменти, за допомогою яких можна подолати несправедливість століть. Марксистські схеми будують картини подолання експлуатації в майбутньому царстві комунізму. Історичною свідомістю просякнуті уявлення європейців протягом багатьох століть. В більшості таких схем чітко просліджується впевненість в неминучості щасливого майбутнього, яке наступить після закінчення історії.

Трагедії світових воєн поставили питання про неможливість взагалі говорити про Прогрес та неминучість щасливого майбутнього. В перспективі Голокосту та багатомільйонних воєнних жертв говорити про те, що біди та неприємності сьогодення виправдовуються майбутнім щастям, стало не етично. Якщо за світлу ціль треба покласти таку страшну ціну, чи варта та ціль того, щоб її прагнути? Ми можемо звернутись до «Тез про поняття історії» Вальтера Беньяміна [8] чи до «Злиденності історизму» Карла Поппера [16], щоб відчути відразу до самої ідеї Прогресу, якою було просякнуте ХІХ століття в Європі. Вперта впевненість в тому, що завдяки прогресу науки та техніки людство неминуче рухається вбік загального процвітання, навіть після Першої світової війни здавалася вже смішною. Намагання створити ідеальний світ, що його нам показують історичні концепції, неминуче закінчується кривавою різаниною. Так, картина арійського майбутнього «надлюдини» змусила спробувати фізично

знищити всіх, хто цьому майбутньому заважає. Саме бачення трагічних наслідків бажання людини наблизити майбутнє царство справедливості суто людськими методами змусило Карла Поппера присвятити «Злиденність історизму» жертвам всім варіантам віри в світле майбутнє.

Чи позбавилось історичне відчуття європейської людини залежності від історії? Чи може існувати історична свідомість, якщо ми довели злочинність усіх телеологічних схем історії? Філософія історії в дуже важкому зусиллі протягом другої половини ХХ століття шукала способу пояснити, як людина може приймати історію в процесах власної ідентифікації. Філософсько-історична думка пройшла декілька серйозних етапів розвитку в пошуках пояснень захоплення людини історією та винайдення того способу спілкування з минулим, щоб воно не стало причиною злочину.

Не намагаючись описати всі досягнення філософсько-історичної думки другої половини ХХ століття, спробуємо окреслити цікавий її (думки) поворот, що його спостерігаємо в роботах німецької дослідниці Алейди Ассман [2; 3; 4; 5; 6; 7]. В останні роки саме вона сфокусувала увагу як дослідників, так і гуманітаріїв широкого загалу на питанні етичного зусилля історичної свідомості, що шукає в минулому скоріш допомоги та діалогічної підтримки, ніж дороговказу.

Наше дослідження є часточкою широкого обрію досліджень в галузі філософії історії. Лише перелік авторів, що вивчали різні проблеми історичної пам'яті, зайняв би не один десяток сторінок. Ми спираємось в нашому дослідженні як на класичні твори Мориса Хальбвакса [19], розглядаємо концепцію П'єра Нора [15] і його послідовників, розглядаємо особливості досліджень історичної пам'яті у Франції та Німеччині (Алейда Ассман, Йорн Рюзен), намагаємось виявити специфіку оформлення напрямку в українській науці (А. Киридон, Ю. Зерній, В. Жадько, О. Фостачук, А. Портнов, Я. Грицак, В. Середа, В. Касьянов, О. Кісь, Г. Гринченко, О. Довгополова, О. Сігов та інші) та в пост-радянській гуманітаристиці в цілому (Л. Репіна, І. Савельєва, А. Полетаєв, М. Немцев та інші). Окремий напрямок досліджень історичної пам'яті в Україні створюють дослідження в галузі меморіалізації Голокосту. Розуміючи, що кількість досліджень історичної пам'яті колосальна, ми не претендуємо на створення певного обзору чи узагальнення. Ми намагаємось виявити тенденції трансформації дослідницького напрямку. Тому спираємося на деякі знакові тексти, що визначають переорієнтації всередині єдиного напрямку.

Як ми вже завважили, з'ясування етичної проблемності ідеї Прогресу та взагалі телеологічних схем розуміння історії накладає особливу

концептуальну рамку на філософсько-історичні дослідження другої половини ХХ століття. Боротьба з так званими «великими нарративами» визначає напрямок пошуку, в якому рухаються гуманітарії післявоєнних часів. Розуміння ненормальності ідеї підкорення сенсу життя сучасної людини якомусь ідеалу в майбутньому змушує відхитнутись від найпопулярнішої в ХІХ столітті ідеї. Виявляється, що мільйони життів людей минулих століть є просто розхідним матеріалом для Історії. Така зневага до конкретного життя змушує виправдовувати численні «жертви заради прогресу».

Особливо наочним жах віри в Прогрес стає в світлі соціальних експериментів тоталітарних режимів першої половини ХХ століття. Революція в Росії та створення Радянського Союзу поставали в уявленні сучасників як репрезентація можливості змінити майбутнє власними зусиллями. При цьому всі, хто стояв на шляху такого експерименту, мали бути відсунуті зі шляху прогресивного людства. Хто стає на шляху Історії, того вона розчавлює та відкидає. Система трудових таборів репрезентується як прояв гуманності нового порядку історичного часу – отже людям, які є просто відходами історичного процесу та мають бути знищені, нова влада надає можливість перетворитися на повноцінних радянських людей, що поділяють загальні цінності та можуть бути корисними для соціального розвитку. Достатньо почитати численні описи позитивного виховного ефекту великих проектів на кшталт Біломорканалу, щоб упевнитися в реальності подібних переконань. Людина 30-х років була впевнена, що численні людські жертви під час будівництва радянської держави виправдані, отже вони забезпечують наближення царства загального процвітання. Ти маєш відкласти власні амбіції та бажання та покласти своє життя на створення перспективи майбутнього. Нагадаємо бажання великого поета Володимира Маяковського прирівняти своє перо до штика. Це і є чудовою ілюстрацією такого підкорення окремої людини загальній меті. Славетна радянська приказка «Ліс рублять, щіпки летять» є унаочненням такого ставлення до людини.

Не об'яжуватиме текст статті ілюстраціями подібних світоглядних схем в різних тоталітарних настановах. Бажання розчинити себе в великій масі заради великої мети було притаманне всім подібним ідеологіям. Пристрасне бажання створити ідеальний світ неминучим наслідком мало готовність фізично винищити все, що заважає реалізації цієї ідеї.

Варто згадати пророчі слова Вальтера Беняміна про сусідство віри в Прогрес та виправдання фашизму. В тезах «Про поняття історії» (1940) він говорить, що шанс фашизму не в останню чергу постає в тому, щоб його супротивники поставились до нього в ім'я прогресу як до історичної

неминучості. Беньямін завважує, що ті, хто дивується можливості жаків війни в ХХ столітті (як це можливо в наш час!) знаходяться в пастці неправдивого розуміння історії. Віра в Прогрес – небезпечна помилка, що виправдовує будь-які злочини вірою в світле майбутнє. Конкретизацію цієї тези бачимо у вже згаданій присвяті Карла Поппера до «Злиденності історизму» (1957): «Пам'яті численних чоловіків та жінок всіх переконань, націй та рас, що пали жертвами фашистської та комуністичної віри в Неминучі Закони Історичної Необхідності». Отже, післявоєнна філософія історії відмовляється від ідеї Прогресу як такої, що створює підґрунтя для виправдання злочинів історії.

В 60-ті роки ХХ століття теоретики заходилися шукати можливості сформулювати нові завдання філософії історії. Гуманітарна думка другої половини ХХ ст. зосередилася за руйнуванні віри в єдиний та неповторний шлях історичного розвитку. Від критики ідеї прогресу теоретики перейшли до критики так званих «великих нарративів», що змушують формувати уявлення про світ в контексті різного роду «центризмів»: европоцентризму, логоцентризму тощо. Філософія постструктуралізму (Р. Барт, Ю. Крістева, М. Фуко, Ж. Дерріда, Ж. Бодрийар), що дістала найбільшого розвитку в 70-80-ті роки ХХ ст., зробила об'єктом критики західну метафізику з її логоцентризмом [10, с. 43]. Постструктуралісти доводять, що Захід з його претензіями на універсалізм є знаряддям злочинної Влади, що підкоряє світ століттями – спочатку силою колоніальної зброї, потім – засобами ідеології. Треба звільнитися від кайданів Західного світу, світу рацію, прогресу та влади білих чоловіків. Постструктуралізм сконцентрувався на ідеалі множинності та різнобарв'я, подолання поневолення у будь-яких формах. В філософії постмодернізму ця тенденція набула кінцевого оформлення. В цьому контексті можемо згадати концепцію «різми», створену Ж. Делезом та Ф. Гваттарі.

У завершеній формі критику ідеї Прогресу знаходимо в фундаментальній праці «Стан постмодерну» Ж.-Ф. Ліотара. З точки зору теоретика, метанарративи є такими масштабними доктринами, що претендують на можливість універсальної інтерпретації будь-якого факту чи події. Метанарративи мають мету легітимації існуючого порядку влади. Метанарративи створюють мовні ігри, що створюють соціальну міфологію заради підтримки влади.

Що цей поворот означає для філософії історії? У 80-90-ті роки змінюється спосіб вибору об'єктів історичного дослідження, що знаходить своє відображення в філософії та теорії історії. Наголос на розмаїття та незахідні способи інтерпретації світу змушує дослідників приглядатись до колоніальних просторів, до досліджень спільнот, «позбавлених голосу» в

Західному світі (жінки, неєвропейці, колоніальне населення, різного роду меншини тощо). При цьому реальна сила метанарративів виявляється такою, що в таких постмодерних дослідженнях ми можемо виявити інколи не руйнування «центризмів», а зміщення акцентів. На це звертає увагу сучасна польська дослідниця Єва Доманська, визначаючи цей феномен як «кризу центру» [11, с. 125]. Ті феномени, що раніше були на периферії уваги дослідників, перемішуються в центр. Тобто парадигма не змінюється, змінюється об'єкт. Якщо раніше вивчали, скажемо, європейський капіталізм, то зараз – уявлення про світ жінок невідомого африканського племені. Доманська завважує, що головною рисою модерністського бачення світу є настанова на емансипацію, тобто впевненість в тому, що неминує світ рухається у кращій бік. Польська дослідниця демонструє, що дослідження голосу жертви ще не є подоланням европоцентричного нарративу. Це теж дискурс емансипації – все більше голосів, що раніше були в просторі мовчання, починають говорити. Е. Доманська вважає, що будь-яка приставка «пост» вводить нас в типову лінійну хронологію з класичним нарративом (початок, середина, новий світ краще минулого) [11, с. 124–125]. Отже, вирватись з тенет класичного мислення виявляється не настільки вже легким.

Справжні прориви в філософсько-історичному знанні ми бачимо в сфері інтерпретації природи саме історичного знання, а не історичного процесу. З 1973 до 2005 року в філософії історії спостерігається так званий нарративний поворот. В 1973 році побачила світ книга Гейдена Уайта «Метаісторія» [18], яка сфокусувала увагу дослідників не на способах з'ясування історичної істини, а на механізмах роботи думки історика, в якого бачення минулого виявляється визначеним його візією цілого історичного процесу. Гейден Уайт аналізує сюжети, що є присутніми в будь-якому великому історичному дослідженні – такі сюжети створюють фрейм розуміння сенсу історичних подій. Для того, щоб написати великий історичний твір, історик використовує рамки, які можна наповнювати матеріалом, добитим в ході історичного дослідження. Це не означає суб'єктивізму історика (що дуже часто закидають Уайту). Це означає, що історик може передати здобуту у дослідженні інформацію, тільки помістивши її в певний зрозумілий читачеві фрейм. Інакше його здобутками просто неможливо буде користуватись. І саме через необхідність користуватись такими фреймами історик за визначенням стає філософом історії – отже, формулювання дослідницької проблеми, відбір джерел та визначення їхньої значущості, опрацювання методології дослідження – все це не є випадковим та не визначається якимись залізними законами науки. Історик досліджує те, що відповідає на питання сьогодення, яким би далеким

об'єкт дослідження не здавався. В будь-якому разі, наративістський напрямок вибудовується між полюсами минулого та майбутнього.

Природним продовженням наративістського напрямку стала постмодерністська філософія історії, що одним з головних об'єктів уваги дослідника зробила категорію досвіду. Переламним в розвитку філософсько-історичної думки стало дослідження Франка Анкерсмита «Піднесений історичний досвід» [1], що окреслило можливість дослідження такого специфічного способу розмови з минулим як досвід. В своїй роботі Анкерсміт демонструє на прикладах істориків, що зробили прориви в історичній науці ХХ століття, значущість просування в напрямку досвіду. Дослідник метафорично описує взаємини історика з минулим як відносини нездійсненої любові.

Описані пертурбації в філософсько-історичній думці створили на початку ХХІ століття величезний комплекс проблем саморозуміння. Що саме ми досліджуємо? Навіщо? Чи не заводимо ми людство в якусь нову пастку?

На початок ХХІ століття змінилося забагато. І саме цей дивний момент німецька дослідниця Алейда Ассман зафіксувала кардинальний поворот філософсько-історичної думки, який не стає очевидним тільки в силу академічної звички розміщати нові напрямки дослідження в певному очікуваному порядку. Останні чверть століття саме Алейда Ассман є одним з найавторитетніших дослідників історичної пам'яті, здатних фіксувати найменші зміни колективних уявлень про минуле. В своїх останніх книжках – «Нове незадоволення меморіальною культурою» [6] та «Розсипався зв'язок часів» [7] дослідниця намагається зафіксувати базові зсуви взаємин людини з минулим та майбутнім. На наш погляд, це надзвичайно важливі відкриття, що надають можливість не просто зосередитись на методологічних підходах до джерел, а на фундаментальних проблемах взаємин людини з Історією.

В «Розсипався зв'язок часів» [7] авторка робить парадоксальне припущення – проблема сучасної людини в тому, що її взаємини з майбутнім корінним чином змінилися. Така оптика філософсько-історичної проблематики постає принципово важливою для розвитку гуманітаристики в цілому. На тлі описаних вище пошуків та розчарувань, спроб знайти місце ідеї прогресу та таке інше постановка питання про взаємини з майбутнім здається настільки серйозним проривом в філософсько-історичних штудіях, що відкриває шлях пошуку відповіді й на інші питання.

А. Ассман не була першою, хто поставив питання про сенс майбутнього для філософа історії. До проблеми ролі майбутнього в уявленнях про історію неодноразово писали як критики ідеї Прогресу, так і спеціалісти з історії понять, як от Рейнгард Козеллек [12; 13]. Книга останнього «Минуле майбутнє» [12] сконцентрована на понятті майбутнього в філософсько-

історичних побудовах. Здається, що для філософії історії єдиним об'єктом уваги має стати минуле. Загалом визначення минулого як окремої проблеми стало теж революцією в філософії історії. Виокремлення минулого як «чужої країни» надало можливість загалом визначити проблематику філософії історії. Варто згадати нашого співвітчизника Петра Біцилли, що пов'язав виникнення історичного мислення в Європі з чітким відмежуванням від минулого [9]. До світової філософії історії думка про минуле як чужу країну увійшла значно пізніше – з появою відомої книги Лоуентала [14]. Козеллек же поставив питання в трохи іншому ракурсі – як впливають на розуміння історії плани будівництва майбутнього в ту чи іншу епоху. Для А. Ассман як людини, що продовжує традицію Козеллека, ця постановка питання, напевно, стала відправною точкою власного пошуку.

На початку ХХІ століття А. Ассман поставила собі питання – що саме змінюється в історичній свідомості сучасної людини? Бо щось очевидно змінюється. Але метри філософсько-історичного пошуку цього моменту не рефлексують. В останній книзі дослідниці як раз і концептуалізується кардинальний поворот в розвитку історичної свідомості сучасної людини. А. Ассман робить висновок, що ми є свідками кардинального перезавантаження темпорального режиму модерна, що знаходить своє відображення у зникненні інтегруючої сили майбутнього в темпоральній схемі сучасності.

В своєму пошуку А. Ассман відштовхується від вислову Грема Свіфта «Давно, у славетні шістдесяті, майбутнього було досхочу!» Ці слова були сказані в 1983 р. Прошло якісь двадцять років – і це відчуття зникло. Саме в цьому А. Ассман бачить найбільший, та неусвідомлений зсув історичної свідомості. Майбутнє увійшло до філософсько-історичних роздумів тільки в 70-ті роки, з появою вже згаданої книги Козеллека. До того однозначно вважалося, що історія має справу виключно з минулим. Козеллек показав, що майбутнє має свою власну історію. В післявоєнній історії майбутнього було насправді багато. А. Ассман згадує вислів Ернста Блоха про те, що йому нецікава мапа, на якій немає місця для Утопії. Утопія виступає тут як метафора кращого майбутнього, в якому кожен, хто відчував приниження та експлуатацію, знайде своє місце. Для Блоха пафос Революції як явища, що наближає до щастя, був беззаперечним.

А. Ассман показує, що такі сподівання були зрозумілі до 1989 року – коли відбувся двобій двох систем, здавалося, що саме перемога умовно західного світу наблизить людство до здійснення мрії про більш щасливе життя. Берлінський мур чітко розділяв різні варіанти майбутнього для Заходу та Сходу. Але він пав. Один з варіантів майбутнього відправився до музею. Коли в 2011 році в США було демонтовано останню велику ядерну бомбу

часів Холодної війни, директор департаменту ядерної безпеки США проголосив: «Її було створено для іншого світу та в інший час». Таким чином був закритий ще один варіант майбутнього.

Але найдивовижніше, що відбувається зараз, за думкою А. Ассман – майбутнє втрачає свою привабливість. Думки про майбутнє подекуди жахають, про нього не хочеться думати. Німецька дослідниця робить висновок, що ми є свідками дивного процесу – чим менш привабливі проекти майбутнього малює сучасній людині свідомість, тим більш вона занурюється в минуле.

Складається парадоксальна ситуація. Минуле важким тягарем лежить на плечах сучасності після страшних злочинів середини ХХ століття. Воно вимагає уваги до себе, вимагає покаяння, підштовхує людину до нових форм пам'ятання, які б не надали можливості повторення жахливого минулого. Таким чином, початок ХХІ століття просто корінним образом відрізняється від початку ХХ ст., коли особливими правами було наділене саме майбутнє. Сто років тому не були дивними заклики позбутися минулого, як гирі, що висить на нозі та не надає можливості рухатися вперед. Нагадаємо хоча б проєкт реформи освіти, що її запропонував Густав Ландауер, призначений міністром освіти після Листопадової революції в Німеччині. Ландауер вимагав скасування викладання історії у школі. В книзі А. Ассман ми знайдемо інші приклади – вона цитує маніфести футуристів, що вимагають скинути минуле з корабля Історії. Людство було стовідсотково відкрите для майбутнього та поспішало попрощатись з минулим.

Таким чином, ми можемо констатувати, що вся філософія історії ХХ століття була зайнята саме проблемою відносин минулого та майбутнього. До початку ХХ століття людство прийшло вже з серйозними сумнівами в виправданості ідеї Прогресу, заданої парадигмою Модерну. При цьому ми не можемо намалювати якусь пряму лінію в трансформації розуміння Прогресу – нібито відмовились від зневаги до людини, що її несе Прогрес, та зосередились на інших проблемах. Прогрес, як ідею сформулювали діячі Французького просвітництва, передбачав раціональне розуміння неминучості формування царства загального щастя – людство неминуче рухається у позитивному напрямку, поступово відходячи від варварських відносин та нецивілізованого способу життя. Завдання людини, що розуміє сенс Прогресу, полягає в тому, щоб прискорити його рух. Отже, історична свідомість була повністю орієнтована на майбутнє, ставлячи навіть сучасність в положення інструменту, що допомагає Прогрес прискорити. Але вже з часів Ніцше ідея Прогресу критикується саме через зневагу до сучасності та інструменталізацію індивіда. Критика Прогресу доходить апогею після світових воєн, коли в незворотності Прогресу не може не

сумніватись ніхто. При цьому критика Прогресу зовсім не змінює відкритості людства до майбутнього. Бажання відкритись майбутньому за рахунок минулого сягає апогею в перші декади ХХ століття, в умовно футуристичній парадигмі. Після Другої світової відкритість майбутньому зберігається, базуючись на вірі в можливість створити кращий новий світ. Це зберігається в найбільш антипрогресистських концепціях, в теоріях так званої неконвенціональної філософії історії (нагадаю міркування Е. Доманської про «кризу центру»). А з кінця 80-х років ХХ століття майбутнє різко втрачає свою привабливість, і історична свідомість переорієнтується на минуле. В цьому контексті важливо співставити бум досліджень в річці *memory studies* та переорієнтацію з майбутнього на минуле. У ситуації «провисання» історичного метанаратива минуле має прийти якусь нову форму існування, отже минуле та майбутнє складають пару тільки як частини метанаративу. Якщо майбутнє непривабливе (а інколи навіть лякає – перспектива війни на знищення після події 11 вересня робить яскраві перспективи якимись непереконливими), а минуле в старій якості *historia est magistra vitae* вже не працює, перспективу історичного трансцендування перебирає на себе історична пам'ять. В цьому контексті дослідницький погляд А. Ассман відкриває для нас нові напрямки розуміння феномену історичної свідомості.

#### Список використаної літератури

1. Анкерсмит Ф. Р. Возвышенный исторический опыт.– М.: Европа, 2007.– 612 с.
2. Ассман А. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті.– К.: Ніка-Центр, 2012.– 440 с.
3. Ассман А. Рефреймируя память. Между индивидуальными и коллективными формами конструирования прошлого [Электронный ресурс. Режим доступа: <http://gefter.ru/archive/11839>].
4. Ассман А. Трансформации нового режима времени // НЛО.– 2012.– № 116. [Электронный ресурс. Режим доступа: [http://magazines.russ.ru/nlo/2012/116/a4.html#\\_ftnref11](http://magazines.russ.ru/nlo/2012/116/a4.html#_ftnref11)].
5. Ассман А. Существует ли глобальная память о Холокосте? Расширение и границы нового сообщества памяти // [http://istorex.ru/page/assman\\_a\\_suschestvuet\\_li\\_globalnaya\\_pamyat\\_o\\_holokoste\\_rasshirenie\\_i\\_granitsi\\_novogo\\_sobshchestva\\_pamyati](http://istorex.ru/page/assman_a_suschestvuet_li_globalnaya_pamyat_o_holokoste_rasshirenie_i_granitsi_novogo_sobshchestva_pamyati)
6. Ассман А. Новое недовольство мемориальной культурой.– М.: Новое литературное обозрение, 2016.– 232 с.
7. Ассман А. Распалась связь времен? Взлет и падение темпорального режима модерна.– М.: Новое литературное обозрение, 2017.– 272 с.
8. Беньямин В. О понятии истории // Новое литературное обозрение. – 2000.– № 46.– С. 81–90.

9. Бицилли П. М. Очерки теории исторической науки.– Прага, 1925.– 334 с.
10. Довгополова О. А. Антропология исторического.– Одеса: Фенікс, 2015.– 102 с.
11. Доманська Е. Історія та сучасна гуманітаристика: дослідження з теорії знання про минуле.– К.: Ніка-Центр, 2012.– 264 с.
12. Козеллек Р. Минуле майбутнє.– К.: Дух і Літера, 2005.– 380 с.
13. Козеллек Р. «Пространство опыта» и «горизонт ожиданий» – две исторические категории // *Sociology of Power*.– Vol. 28.– № 2 (2016), p. 149–171.
14. Лоуенталь Д. Прошлое – чужая страна.– СПб: Владимир Даль, 2004.
15. Нора П. Проблематика мест памяти // Франция-память.– М.: Винок; СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 1999.– С. 17–50.
16. Поппер К. Злиденність історизму.– Київ: Абрис, 1994.– 192 с.
17. Рюзен Й. Нові шляхи історичного мислення.– Львів: Літопис, 2010.– 358 с.
18. Уайт Х. Метаистория: историческое воображение в Европе XIX века.– Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2002.– 528 с.
19. Хальбвакс М. Социальные рамки памяти / Пер. с фр. и вступ. статья С. Н. Зенкина.– М.: Новое издательство, 2007.– 348 с.

*Екатерина Лазука*

#### ПРОБЛЕМА ПРОШЛОГО И БУДУЩЕГО В СОВРЕМЕННОМ ИСТОРИЧЕСКОМ СОЗНАНИИ

*Прошлое и будущее как философско-исторические понятия изменяют свое содержание на протяжении нового времени. Автор статьи старается проследить эволюцию содержания понятий и зависимость этого процесса от переосмысления идеи Прогресса в гуманитаристике XX–XXI вв.*

**Ключевые слова:** Прогресс, прошлое, будущее.

*Katerina Lazuka*

#### THE PROBLEM OF PAST AND FUTURE IN CONTEMPORARY HISTORICAL CONSCIENCE

*The Past and Future as notions of Philosophy of History appeared changed during the Modern Time. Author of this article makes the attempt of observation of the notions' evolution. Author reveals that the notions of past and present appear actualized in different historical moments. The conceptualization of the border between past and present came into Philosophy of History in the first half of the XX c., but the future came in humanitarian investigations in the second part of XX – at the beginning of XXI c. In article author fulfills the attempt to reveal the dependence of the notions' recharging from the rejection of so-called Great Narrations. The theoretical base of this research is the investigations of contemporary German Philosopher of History Aleida Assman.*

**Keywords:** Progress, Past, Future.

#### References

1. Ankersmit F. R. (2007) *Vozvishenny istoricheski opit* [Sublime Historical Experience], *Moscow, Evropa*, 612 p.
2. Assman A. (2012) *Prostory spogady. Formy ta transformatsii kyltyrnoi pamyati* [The Spaces of memories: the forms and transformations of the cultural memory], *Kyiv, Nika-Tsentr*, 440 p.
3. Assman A. *Refreymiruya pamyat. Mezhd individualny i kollektivny formamy konstruirovany proshlogo* [Reframing Memory. Between individual and collective forms of Past constructing]. In: <http://gefter.ru/archive/11839>.
4. Assman A. (2012) *Transformatsii novogo rezhima vremeni* [The transformation of the new regime of Time], *NLO*, <sup>1</sup> 116. In: [http://magazines.russ.ru/nlo/2012/116/a4.html#\\_ftnref11](http://magazines.russ.ru/nlo/2012/116/a4.html#_ftnref11).
5. Assman A. *Syshchestvyet li globalnaya pamyat o kholokoste? Rasshureny i granitsy novogo soobshchestva pamyati* [Is the global memory of Holocaust existing?]. In: [http://istorex.ru/pade/assman\\_a\\_suschestvuet\\_li\\_globalnaya\\_pamyat\\_o\\_holokoste\\_rasshirenie\\_i\\_granitsi\\_novogo\\_soobshchestva\\_pamyati](http://istorex.ru/pade/assman_a_suschestvuet_li_globalnaya_pamyat_o_holokoste_rasshirenie_i_granitsi_novogo_soobshchestva_pamyati).
6. Assman A. (2016) *Novoe nedovolstvo memorialnoy klytroy* [The new dissatisfaction with the memorial culture], *Moscow, Novoe literatyrnoe obozrenije*, 232 p.
7. Assman A. (2017) *Raspalas svyaz vremen? Vzlet i padenye temporalnogo rejuma moderna* [The Time is out of Joints? The Takeoff and the Fall of the Temporal Regime of Modern], *Moscow, Novoe literatyrnoe obozrenije*, 272 p.
8. Benyamin V. (2000) *O ponyatii istorii* [On the Notion of History], *Novoe literatyrnoe obozrenije*, <sup>1</sup> 46, pp. 81–90.
9. Bitzilli P. M. (1925) *Otcherki teorii istoricheski nayki* [The Essays on the Theory of Historical Science], *Praga*, 334 p.
10. Dovgopolova O. A. (2015) *Antropologiya istoricheskogo* [Anthropology of Historical], *Odesa, Fenix*, 102 p.
11. Domanska E. (2012) *Istoriya ta sytchasna gymanitarustyka: doslidjennya z teorii znannya pro munyle* [History and the contemporary Humanity: the investigation on the Theory of the knowledge of the Past], *Kyiv, Nika-Tsentr*, 264 p.
12. Kozellek R. (2005) *Munyle maybytne* [The Past of the Future], *Kyiv, Duh i Litera*, 380 p.
13. Kozellek R. (2016) «*Prostranstvo opyta*» i «*gorizont ojudany*» - dve istorichesky category [The space of experience and the horizon of expectations], *Sociology of Power*, Vol. 28, <sup>1</sup> 2, pp. 149–171.

14. Loyental D. (2004) *Prochloe – tchyjaya strana* [Past is the Alien country], SPb, Vladimir Dal.
15. Nora P. (1999) *Problematika mest pamyati* [The problematics of the places of memory], *Frantzija-pamyat, Moscow, Vinok, Spb., Izd-vo S.-Peterb. yn-ta*, pp. 17–50.
16. Popper K. (1994) *Zludennist istorutsizmy* [The Poverty of Historicism], Kyiv, Abrus, 192 p.
17. Ruzen I. (2010) *Novi shyahi istorutchnogo myslennya* [The new ways of Historical thinking], Lviv, Litopys, 358 p.
18. White H. (2002) *Metaistorya: istorycheskoe voobrajenie v Evrope XIX veka* [Metahistory: The Historical imagination in Nineteenth century Europe], *Ekaterinbyrg, Izd-vo Yral.yn-ta*, 528 p.
19. Halbvaks M. (2007) *Sotsyalny ramki pamyati* [The social Frames of Memory], Moscow, Novoe izdatelstvo, 348 p.

*Стаття надійшла до редакції 17.04.2017.*

*Стаття прийнята 20.05.2017.*

УДК 316.75

Оксана Кожем'якіна

### КУЛЬТУРА ДОВІРИ ЯК РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

*В статті розглядаються темпоральні детермінанти становлення культури довіри в динамічних умовах сучасного складноорганізованого суспільства з урахуванням особливостей смислових трансляцій соціальної пам'яті. Автор трактує культуру довіри як ціннісно-нормативну систему обґрунтованих очікувань, що задає контекстні орієнтири солідарно-відповідальної поведінки та визначає соціальні умови прийнятних способів їх реалізації. З позиції теорії соціальних змін, філософії повсякденності, герменевтичного та аксіологічного підходів досліджуються причини проблематизації довіри в умовах смислових деформацій ідентичності під амбівалентним впливом культурної травми.*

**Ключові слова:** культура довіри, соціальна пам'ять, цінності, норми, культурна травма.

Глобальні зрушення сучасності, що характеризуються рольовою диференціацією, плюралізацією життєвих світів, системним ускладненням, значно актуалізують потребу виявлення ефективних чинників соціального впорядкування та міжнародного співробітництва, враховуючи також численні кризи та загострення глобальних проблем сучасності, що зумовлюють нові профілі ризику. Глибокі соціокультурні модифікації, потужні зміни в темпах та формах суспільного розвитку сприяють появі нових дослідницьких пріоритетів, серед яких особливої ваги набувають дослідження темпоральності соціальних відносин, актуалізуючи проблеми спрямованості та саморегуляції суспільного розвитку, забезпечення соціального порядку та узгодження соціальних дій в складноорганізованих суспільствах. На думку Е. Гідденса, ключовою ознакою сучасності є трансформації часу та простору, смислові та структурні зсуви в яких зумовлені, зокрема, відривом простору від місця, процесами інституційного вивільнення, що сприяє розширенню можливостей для змін, раціоналізації, надаючи, зокрема, нових імпульсів для історичного освоєння минулого в глобальному контексті [1, с. 133–135].

Одним зі способів реакції на ускладнення сучасності, а також дієвою соціокультурною детермінантою злагодженої суспільної самоорганізації постає довіра, виявляючи ціннісний потенціал взаємодопомоги та відповідального партнерства у результативній взаємодії на різноманітних рівнях соціальної активності. Численні дослідники довіри відзначають надзвичайну соціальну силу довіри, її продуктивність та кооперативний потенціал в усіх сферах сучасного соціуму на мікро-, мезо- та макрорівнях,